

A Habsburg-ház lengyel királyságra törekvése a XVI. században.

Az 1515-iki bécsi congressus korszakot alkotó a Habsburg-ház történetében. Itt alkotják meg azt a családi szerződést, mely egyrészt örökösödési igényt nyújtott az osztrák-háznak Magyarország trónjára, másrészt a Lengyelországgal ápolt régi viszonyoknak is új alapot teremtett.¹⁾ A családi szerződés első sorban Miksa császárt s Ulászlót, a magyar és cseh királyt, illette. Ulászló fia, Lajos számára ugyanis eljegyzik abban Mária főhercegnőt (a császár unokáját), Ulászló leánya, Anna hercegnő kezét pedig lekötik Miksa egyik unokája: Ferdinánd vagy Károly számára, s arra az esetre, ha egyik sem venné el, magát kötelezi az agg császár, hogy ő fogja nőül venni a magyar királyleányt, a Jagello-sarjat. Kimondják egyszersmind egymás országainak kölcsönös öröklését, ha egyik vagy másik családnak magva szakadna.

Jelen volt e congressuson I. Zsigmond lengyel király is, Ulászló testvére, mint szintén érdekelt fél.

A tervezett kettős házasság megvalósul; Mária főhercegnő II. Lajos király nejevé lesz, Annát Ferdinánd veszi nőül. Ezen családi összeköttetés alapján jut Ferdinánd, a magyar rendek egy részének választása következtében, a magyar trónra; erre támaszkodnak egy félszázad mulva utódai, midőn három egymásután következett királyválasztásnál a lengyel trón elnyerésére törekednek. A legfőbb s a lengyelek előtt is legjobban hangzó érv az, midőn a királyjelölt osztrák főhercegek női ágon Jagello-ivadéknak, Ulászló unokáinak mondogatják magokat.

¹⁾ Az 1515. bécsi congressusról ezen szempontból *Szujski*-nak van egy jeles értekezése, s mely a *Sybel*-féle *Hist. Zeitschrift*-ben jelent meg.

Jagello Annának és Ferdinándnak három fia és tizenkét leánya volt. A leányok férjhezadásánál kedvező alkalma nyílt újra előtérbe lépni az osztrák-ház híressé vált házassági politikájának. A házasság által szerzett nyugot és kelet európai birtokok (Spanyolország, Burgundia, Németalföld, Magyarország) után, házasság által egyengették az útát Lengyelország megszerzéséhez is.

Az utolsó Jagellonak, Zsigmond Ágostnak, két neje volt egymásután az osztrák főherczegnők közül. Első nejének halála után, ennek nővérét Katalint, Ferencz mantuai herczeg özvegyét vette nőül, de őt, boldogtalanul és trónörökös reménye nélkül élven vele, két évvel halála előtt haza küldötte.¹⁾

Az utolsó Jagello (Zsigmond Ágost) 1572 július 7-én utód nélkül mult ki. Három nővére közül Anna sokáig hajadon volt (míg nem Báthory István király neje lón 1576-ban), Katalin III. János svéd királynak, Hedwig²⁾ a brandenburgi választó-fejedelemnek neje volt.

A Jagello-ház kihalása korszakot alkotó Lengyelország történetében. Egészen új aera kezdődött el azzal: a választó királyság korszaka, melyet szerencsésnek, áldásthozónak legkevésbé sem mondhat a lengyel história.³⁾ A két évszázad mulva bekövetkezett nemzeti szerencsétlenségnek és katastrofának csiráit valójában már itt, a XVI. sz. végén bekövetkezett királyválasztási zavarokban, kell keresnünk.

Közel egymásután, rövid tizenöt év alatt, három királyválasztás zajlott le az országban, melyet a pártszenvédeyek féktelen tombolása s az ezzel karöltve járt anarchia megmérhetlen zavarokba bonyolított.

1) *Heidenstein Reinhold*: „*Libri Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti*“ I. könyv, 3. l. „*Maximilianus imperator repudio sororis Catharinae, quae post mortem Mantuae ducis, cui nupta fuerat, infelicibus auspiciis, Augusto sororis suae mortuae marito elocata, biennio fere ante mortem ejus, missa ad fratrem ab illo fuerat, offensus: in ea tamen et aetate, et valetudine, et orbitate Augusti, suaapte etiam ingenio magis spei suae, domusque suae, quam injuriis dolorive obsequi videbatur.*“

2) Ennek a leánya 1564-ben Rosenberg Vilmos gazdag cseh főnemes neje lett, a kit ezen rokonságnál fogva később szintén emlegetnek a királyjelöltek között.

3) Az 1573 királyválasztás és interregnumról egy jeles munka jelent meg a *Sybel*-féle „*Hist. Zeitschrift*“ 1864. évf. II. k. *Reimann Eduardtól*: „*Die polnische Königswahl von 1573.*“

I.

II. Miksa császár és magyar király éber figyelemmel kísérte a lengyel viszonyok alakulását, s midőn Zsigmond Ágost szeme örökre lezárult, nem késett a lengyel trón megszerzéseért sorompóba lépni. Fiát, Erneszt főherceget akarta királylyá választatni,¹⁾ s Lengyelországba küldött követei, két cseh főúr által csakhamar megkezdette az út egyengetését. A követeket nagyon jól választotta meg: az egyik volt Rosenberg Vilmos, a kinek neje az utolsó Jagello unokahúga (Zsigmond Ágost nővérének, Hedwignek a leánya), a másik a cseh kancellár, Pernstein Wratistlaw.

A pápai követ Commendone bíbornok eleinte szintén az osztrák-ház mellett buzgólkodott, hasonlóképp a lengyel főpapság nevezetes része, úgy a litván főnemesek is, Radzivillel élükön,²⁾ nemkülönben a porosz tartomány rendei. A svéd király, a moszkoviták cázárja s a most még alig emlegetett Báthory István nem voltak félelmes vetélytársak.

De a kedvező előjelek hamar megváltoztak, a mint a francia udvar is sorompóba lépett a király öccse, a fiatal Valois Henrik felléptetésével. A dissidenseket gondolkozóba ejtette ugyan a nemrég lezajlott párisi vérnász emléke, s ők inkább hajlottak a hitrokon III. János svéd király felé; de annál inkább hódított a francia párt Nagy-Lengyelország katolikusai között.

A francia királyfinak egyik fő-fő zászlóvivője volt a hatalmas Zborowski-család, a melynek tagjai országos főméltóságokat viseltek és nagy gazdagsággal és hatalommal rendelkeztek.

Még a pápai nuntius is visszahúzódott a hugenotta-irtó Valois-ház előtt, mert a pápa semmiként sem akarta a francia udvar jó barátságát az osztrák-ház pártolása által megingatni.

Henrik 1573 május havában, az osztrák jelöltséggel szemben, csakugyan Lengyelország királyává választatott.

¹⁾ A mint *Zakrzewski* Vince „Po uciezce Henryka“ (Henrik futása után) művében mondja: kinyújtotta kezét Lengyelországban is a Jagello-örökség után, melyet atyja Magyar- és Csehországban a Habsburg-ház számára már elfoglalt. (91. l.)

²⁾ *Zakrzewski* szerint már Zsigm. Ágost halála előtt tárgyalásban állott a császár a litvánokkal, hogy fiát, Ernesztet válasszák. (97. l.)

Henrik uralkodása azonban rövid „pütkösdi királyság“ volt. A mint bátyjának, IX. Károlynak 1574 máj. 30-án bekövetkezett halálával a francia trón megüresedését hírül vette: búcsúvéttlenül, éjjel, szökve hagyta oda Lengyelországot (1574 jun. 18.)¹⁾

A lengyel trón tehát (miután Henrik szept. 1-én Franciaország trónját csakugyan elfoglalta) újra betöltendő volt, s novembe-re új királyválasztó országgyűlést hirdetnek.

Az osztrák-ház most még vérmesebb reménynyel lépett fel, pártja is tetemesen felszaporodott.²⁾ Reményét az is táplálta, hogy az osztrák-ellenes párt eleinte igen sokfelé oszlott meg. Jelöltül lépett ugyanis fel a muszka czár, a svéd király, Alfonz ferrarai herczeg; emlegették Rosenberg Vilmos cseh főúr jelöltségét is; legkevesebb nyomatékkal bírt eleinte a porta által ajánlott Báthory István erdélyi fejedelem jelöltsége. Igaz, hogy az osztrák-párt is háromfelé szakadt s Miksa császár, testvére, a tiroli Ferdinánd és fia Erneszt főherczeg között oszlott meg.

A látszólagos szétdaraboltság mellett azonban volt egy határozott jellege a pártok állásának, t. i. volt egy erős *osztrák-párt* s egy még erősebb *osztrákellenes-párt*, mely utóbbi bárkit inkább, csak Habsburgit nem akart a trónon látni s jelszava az volt, hogy „nem kell a német“. Előre látható volt, hogy e két ellentétes párt egyike fog győzni s nem egy ezek iránt talán közönyös harmadik párt.

Az osztrák követeknek, a magas ígéretek mellett, fő érvük az volt, hogy jelöltjük, Erneszt főherczeg ereiben Jagello-vér folyik s hogy az ország nyelvvel oly közel rokon cseh nyelvet jól beszél: ³⁾

¹⁾ *Sulikowski Demeter* (lembergi püspök munkája): *Commentarius brevis rerum Pol. a morte Sigismundi Augusti (1647) 31. l. . . . „extinctis luminibus per posteriorem arcis janua ad stabulum pervenit (t. i. Henrik), ubi equo parato consenso cum octo comitibus tota nocte effuso equi cursu, Oswiecimo prima luce transito, ad Pozynam oppidium Silesiae pervenit“ . . .*

²⁾ *L. Zakrzewski Vince* jeles munkáját *Po ucieczce Henryka*, dzieje bezkrólewja 1574—75 („Henrik futása után, az 1574—75. interregnum története“) (Krakó 1878). Nevezetes, hogy Henrik futását maga a császár érdekeinek buzgó képviselője, Dudics püspök segítette elő, útlevelet is szerevén a császártól számára. Általánosan beszélték, hogy a császár Henrikkel effelől megegyezett. 119—120. l.

³⁾ *Heidenstein* id. m. 74. l. Ernestum „lingvarum complurium notiam habere, inter eas Boemicae, pro cuius cum Polonica cognatione, Polonicam etiam non male jam intelligere, spes, ut sit brevi non incommode eam intellecturum“ . . .

utaltak arra is, hogy mennyire fogja emelni az ország hatalmát, ha ugyanazon családból lesz királya, melynél a szomszéd Magyar- és Csehország jogara is van. De az osztrákellenes-párt épen ez utóbbit fordította ellenük legfőbb érvül. Lengyelország szabadsága elvesztésével fog lakolni, — úgy mondák — ha az osztrák-ház kezébe adja a koronát, miként azt a Habsburgok szomszéd országaiban tapasztalják. Tenczyúski András belzi vajda osztrákellenes és belföldi választását ajánló szónoklatában azt mondja honfitársainak: vessetek csak egy pillantást a sokat emlegetett Magyarországra, nem németekkel van-e az elárasztva? *magok a magyarok mintegy száműzötték saját hazájukban*, tanuljunk példájukon, s ne kövessük őket a császári házból való választással. ¹⁾

Az osztrák érdekek főzászlóvivője most a főkötvetül kijelölt boroszlói püspök Gerstman s első sorban Dudics András a volt pécsi püspök vala, a ki miután püspöki méltóságát (a reformatiohoz csatlakozván) elhagyta, Lengyelországban telepedett meg, családot alapított s ott a bécsi udvar diplomatai ügyvivője lón. Az osztrák követek első sorban most is Erneszt főherczeg mellett buzgólkodnak, de szükség esetén Miksa császár maga is késznek nyilatkozott a jelöltség elfogadására (a mint valóban arra került a sor); s jelöltként szerepel testvére, Ferdinánd tiroli főherczeg is. Az osztrák-párt tekintélyessé növekedett, főkép miután hozzácsatlakozott a litván főnemesség, a senatorok s a főpapság legnagyobb része, köztük maga az ország primása, a gnesnai érsek is.

Az osztrákellenes-párt a népszerű s nagytehetségű Zamoiski János vezérlete köré csoportosult. Főerejét a köznemesség képezte. De ez a párt csak abban értett egyet, hogy kit *nem* akarnak királynak, de hogy kit *akarnak*: abban magok közt is pártokra szakadtak. Legnépszerűbb volt köztük a *Piast* — azaz *belföldi* választásának eszméje. ²⁾ De hogy ki legyen az, a kit magok közül a trónra emeljenek, abban legkevésbé sem tudtak megegyezni. Csodálatos az is, hogy ezért az eszméért a köznemesség buzgólkodott leginkább, míg

¹⁾ Heidenstein id. m. 83. l. „*Ungari propria patria sua quasi extorres, vel exemplo saltem suo Ungaria nos moneat, ne quorum consilia imitemur, eorumdem exitus nos moneat.*“

²⁾ A belföldi jelöltséget általában első uralkodó dynastiájok neve után *Piast*-nak nevezték s értették alatta akárkinek, csak lengyel főnemes legyen, jelöltségét.

a főnemesek nagy részénél már maga az elv is határozott ellenzésre talált. A hatalmas Tenczyński, a kit pedig magát is piast-párti jelöltül emlegettek, gúnyolódva mondotta a belföldi jelöltségre, hogy *ha minden embernek nyitva áll az út a trónra, úgy indítványozom arra kocsisomat.*¹⁾ Több főnemest az egymás iránt táplált irigy féltékenykedés riasztott vissza belföldi választásától. Ugy, hogy a senatus a felléptetett lengyel főurakat, Kostka János sandomiri, s Tenczyński András belzi vajdát a választásnál egyszerűen mellőzte s a senatorok között túlsúlyban levén a Habsburg-párt, ők a varsói választó-gyűlésen Miksa császárt kiáltották ki királylyá. (1575. decz. 12.)

Az osztrákellenes-párt mellőzni látván a Piast-jelöltséget, az utolsó perczben *Anna* hercegnőt, az utolsó Jagello hajadon nővérét léptetik fel királynéul s ez által új fordulatot adnak a dolognak: most már nemcsak király, hanem királyi férj választásáról levén szó. Eme hirtelen fordulat, a melyben Zamoiski mellett nem csekély szerep jutott a most Báthory-párti hatalmas Zborowskiaknak, előtérbe léptette *Báthory Istvánt*,²⁾ a kit Blandrata György és Berzeviczy Márton erdélyi követek képviseltek a választó országgyűlésen.

Igy a főrendek s az osztrák-párt Miksa császárt —, a köznemesség nagy tábora, a hatalmas osztrákellenes-párt Báthory Istvánt kiáltja ki királylyá (azon kikötéssel, hogy Annát nőül vegye) 1575. decz. 14-én.³⁾

Mindkét párt sietett értesíteni választottját.

Az 1576. jan. 18-ára hirdetett megerősítő országgyűlés a Bá-

¹⁾ *Caro*: „Das Interregnum Polens im J. 1587.“ 53. l.

²⁾ Egyáltalában Erdélyvel Lengyelországnak a Jagello Izabella óta élénk összeköttetése és szorosabb barátságos viszonya volt. Érdekesek erre nézve *Zakrzewski* (id. m.) által mondottak (l. 400 lap), pl. hogy Lengyelországban Zsigmond Ágost utód nélkül elhalásának esetére a közvélemény nyilvánulása az volt, hogy az erdélyi fejedelem (János Zsigmond) volna természetes utódja nagybátyjának a lengyel trónon. (400. l.)

³⁾ *Sulicovius* (Sulikowski) id. m. 51. l.

Heidenstein id. m. 92. l. . . . „Zamoseius . . . Annam Jagelloniam infantem reginam nominat . . . *Iborovius inprimis adiuteutibus Stephanum Bathorem palatinum Trans, iisdem suffragiis regem, maritumque illi adjungunt*“ . . . „*ita tamen ut si vel illa non concederet, vel consensum in matrimonium id praebere nollet, dignitas regia integra inviolataque ei maneret.*“ Ld. bővebben levéltári források alapján „Báthory István lengyel királylyá választása“ cz. munkámat. Bpest, 1887.

thori-párt diadalával végződött. Hiába volt az osztrák-párt erőlködése s amaz ajánlatuk, hogy Erneszt főherceg is kész nőül venni Annát, ha királylyá koronázzák; hiába igyekeztek Báthory Istvánt visszatartani s fényes ajándékokkal kárpótolni: ő, mihelyt a lengyel követség hozzá érkezett, elfogadta a választást s letette az ünnepélyes esküt a megyesi templomban 1576 február 8-án.¹⁾ Majd sietve Lengyelországba menvén, május 1-én a krakkai székes-egyházban a kujawi püspök által királylyá koronáztatott s másnap oltárhoz vezette a választott királynét, Jagello Annát.²⁾

Miksa császár szintén elfogadta a választást Bécsben 1576. márcz. 24-én a hozzá küldött követségtől, és készült is fegyverrel érvényesíteni választás-adta jogait; de abban őt rövid időn bekövetkezett halála († 1576 okt. 12)³⁾ megakadályozta.

*

Báthory István erős kézzel, férfias lélekkel uralkodott. Rendet teremtett bent az országban s tekintélyt szerzett Lengyelországnak kifelé, főképp „Rettenetes“ Iván a „minden oroszok czárja“ ellen vívott fényes győzelmeivel. De alattvalói között sok előkelő főúr s az engedelmisséget azelőtt nem ismerő nemesség egy része nem örömezt látta a királyi hatalom kiszélesbítését, s azt, hogy a vas-kézzel tartott királyi pálcza engedelmisséget parancsolt egyaránt mindenkinek. Mert Báthory mindjárt uralkodása kezdetén erélyesen kijelentette, hogy ő nem akar király lenni „in abstracto“⁴⁾, nem lesz „sem festett, sem költött király“⁵⁾, hanem igazi uralkodó; mert meg volt győződve, hogy az anarchiát csakis szigorral fékezheti meg, hogy az ország jólétét csakis erélylyel és szigorú igazságossággal biztosíthatja. Az állami méltóságok, javadalmak (starostaságok) és hivatalok adományozásánál (melyeken a királyi hatalom legfőképpen nyugodott) nem a születést, hanem a valódi érdemet tekintette

¹⁾ Heidenstein id. m. 94. l. Bathori... „regnum acceperat, juramentoque in summo templo oppidi Meggyes 8. Febr. solenni ceremonia praestito, secundum formulas Henricanas, omnibus rebus administratis, confirmationem conditionum ediderat.“

²⁾ Ugyanott, 95. l.

³⁾ Lásd bővebben Báthory István lengyel királylyá választása cz. munkában. Bpest, 1887.

⁴⁾ Caro, id. m.

⁵⁾ „Nec pictus, neque fictus rex“ Ld. Báthory l. k. választása 312. l.

irányadóul; így sok nagyravágyó főnemes ambitioja maradt kielégítetlenül, de annál több érdemes „új ember“ került a felszínre. Így jutott a derék Zamoiski János is a legfőbb hivatalra, a főkancellárságra, nem csekély irigységére s bosszúságára a mellőzött Zborowski-családnak.

Báthory István uralkodása rövid, de ragyogó meteor-futás volt. Tíz és fél évi uralkodása alatt Lengyelországot egészen átalakította s a jólét, hatalom és dicsőség áldásaival árasztotta el. Az eddigi anarchia helyébe rendet teremtett az országban, a féktelen nemességet megzabolázta, a hadsereget, a pénzügyet, az igazságszolgáltatást, a törvényszékeket reformálta s ügyes diplomatiával, győzelmes hadjárataival Lengyelország hatalmát, tekintélyét s területét tetemesen növelte. Uralkodását Lengyelország aranykorának méltán szokták nevezgetni.

A lengyel nemzet javarésze, a köznemesség színe mindezekért valósággal bálványozta őt, míg a nagyravágyásukban kielégítetlen, hatalmukban korlátolt főnemesek egy része folytonosan gátolni igyekezett őt nagyratörő terveiben.¹⁾ De ő nem ingadozott: haladt a megkezdett úton tántoríthatatlanul; munkálkodott új hazája jóléte s felvirágoztatása érdekében fáradhatatlanul: sok maradandó alkotás örzi és biztosítja örökre kegyeletes és dicső emlékezetét; de még több világraszóló szép tervének megvalósításában akadályozta meg oly hirtelen a kérlelhetetlen halál, midőn tíz és fél évi dicsőséges uralkodásátán, 1586 decz. 12-én, a litván Grodnon váratlanul elhunyt.²⁾

„*Uralkodása megszüntével bezáródott Lengyelország boldogságának és jólétének időszaka.*“³⁾ Báthoryban Lengyelország igazi hőstét vesztette el s az ország méltán gyászolhatta őt; ellenben volt okuk

¹⁾ Így 1583-ban a varsói országgyűlésen nem szavazzák meg neki a pénzt s a katonaságot a háború folytatására. Egy lengyel főnemes, Niemkowski, mérészsége annyira ment, hogy ezeket mondotta neki: *Addig vagy király, míg az ország alkotmányát megtartod, különben nem vagy más, mint Báthory, akár mint én Niemkowski.* Dr. J. Caro: Das Interregnum Polens im J. 1587. munkájában. 20. l.

²⁾ Halálos betegségében való gyógyíttatása felett udvari orvosai (Bucella és Simonii Simonius) tíz évig mérges tollharczot folytatnak. (A Nemzet tárczájában írtam róla.)

³⁾ Caro: Idézett m. 2. l.

örülni a lengyelek halálos ellenségének, az oroszoknak, a kikkel annyira érezte kardjának hatalmát, hadvezéri tehetségének fölényét.

II.

Alig zárult be a nagy király koporsója, az új királyválasztás rémei el kezdetek kísérteni s ijesztőbb alakban, mint valaha.

A Habsburg-ház újjúlt erővel sietett fellépni a lengyel trón iránt táplált igényeivel. Azt hitték a bécsi diplomaták, hogy a két előbbi választásnál kifejtett erőfeszítés által most már meg van törve az út a lengyel trónra, hogy az ottani viszonyok most kedvezőbbek, s a kilátások biztosabbak.

A királyválasztási mozgalomban most egy új s hatalmas tényező játszotta a főszerepet, mely az ország sorsára is nagy befolyást gyakorolt: a Zamoiski János és a Zborowskiak versengése. Különösnek látszik, de történeti tény, hogy a királyjelöltek harcza most tulajdonkép e két hatalmas lengyel család (s ezzel együtt a régi főnemesség s az érdemei alapján érvényesülni kezdő középnemesség) mérkőzése volt. E két név két, egymással ellentétes, sőt ellenséges pártot jelentett.

Az osztrákellenes-párt feje, Zamoiski János, Báthory István alatt erőben és hatalomban nagyban emelkedett. A mély tudományú, kiváló képzettségű, erélyes férfiút — a lengyel történelem egyik legnemesebb, akkor páratlan alakját — Báthory István jobb-kezévé, az ország főkancellárjává, a hadsereg főhetmanjává tette, s nőül adta hozzá saját unokahúgát, Báthory Grizeldist. Az egykorú és későbbi írók nem győzik eléggé magasztalni e jeles férfiú kitűnő tulajdonságait.¹⁾ A legnemesebb tulajdonságok egyesültek ő benne — mondja egy egykorú kútfő — a melyek közül mindenik egymagában is képes lett volna nevét megörökíteni. Soha le nem győzött, mindig diadalmas hadvezér, ügyes államférfi, hazája történelmében és törvényeiben járatos, a tudomány buzgó bajnoka²⁾; tetteiben a hazaszeretetet s a

¹⁾ *Heidenstein*-nak van egy külön életrása is Zamoiski-ról: „De vita Joannis Zamoiski“ (kéziratban megvan a lemergi Ossolinski-könyvtár 128 sz. codexében) nyomtatásban is megjelent a köv. műben: „Collectanea vitam resque gestas Joannis Zamoyscii spectantia. Ed. Titus comes Dzialynski (Posnaniae 1861).“

²⁾ A paduai egyetemen a *római senatus*-ról írt művéért rectorrá választott.

törvények tisztelete nyilvánult, párosúlva nemes lelkülettel, fenkölt gondolkozással.¹⁾ De mint „homo novus“-t — a kit, bár ő is régi nemes család ivadéka volt, esze és tehetsége emelt az első méltóságokra — irigységgel nézte sok büszkeségében megsértett s mellőzött régi főnemes.

Főkép a Zborowski-család volt a kancellárnak halálos ellensége. Ez a család volt az, most a harmadik választásnál, a mely Zamoiski ellen táplált engesztelhetetlen gyűlölete által indítatva, kezébe ragadta az osztrák-párt zászlaját, (mely ellen az első választásnál a francia-, a másodikkal a nemzeti-, majd a Báthory-párt érdekében küzdött), hogy azt a kancellár ellen diadalra juttassa; hogy saját mellőztetéséért s azon megaláztatásokért, melyeket István király alatt szenvedett, az új királytól nyerjen kárpótlást s mindenekfelett, hogy bosszút álljon Zamoiskin. — Mert volt miért.

Öt Zborowski-testvér játszott szerepet ez idő tájon Lengyelország történetében: Péter krakkai vajda, János gnesnai várnagy (castellan), András udvari marsal (marsalcus minor seu curiae), Sámuel és Kristóf. Sámuel szerepe volt a legvégzetesebb. A büszke és rakonzátlan főúr Valois Henrik idejében a koronázást követő torna-játék alkalmával halálosan összevagdalt egy nemest, a miért halálra ítéltetett; de az országból Báthory István fejedelem udvarába, Erdélybe menekült.²⁾ Báthory vendégszeretettel fogadta s udvarában oltalomban részesítette a „bannitá“-t³⁾ s ezért a Zborowski-család a királyválasztásnál hálásnak is mutatta magát iránta. De később, miután István király önző czéljaik előmozdítására magát felhasználatni nem engedés a legfőbb országos méltóságokra nem őket emelte, ellenségeivé váltak. Midőn a Zborowskiak nyíltan dacolni kezdetek István királylyal s az ország törvényeivel és Zborowski Sámuel a száműzött nemcsak hogy az országba visszatért, de kihívólag fitymálta az ellene

¹⁾ *Rerum Polonicarum ab excessu Stephani Regis ad Maximilianum Austriaci captivitatem liber singularis.* (Kiadta Ciampi, Florentiae 1827. Szerzője ismeretlen, talán Brutus Mihály) III. k. 132. l. A fennebb eml. Dzialynski-féle gyűjteményben is érdekes jellemzése van Zamoiskinak az olasz Valenti-től. (melléklet.)

²⁾ *Caro id. m. „Das Interregnum Polens 1587. u. die Parteikämpfe der Häuser Zborowski u. Zamoiski.“*

³⁾ Ily czím alatt egy szép regényt írt róla a híres lengyel regényíró: Kraszewski.

hozott ítéletet, s a mint a családra, elfogott leveleikből, a haza ellenségeivel, az oroszokkal való titkos egyetértés és hazaáruló összeköttetés is kiviláglott: Zamoiski tette határozta magát. Mint krakkai starosta, a midőn Zborowski Sámuel az ő hatósága területére lépett, őt Henrik király ítélete alapján elfogatta s István király jóváhagyásával lefejeztette (1584 máj. 26-án). Zborowski Kristóf pedig hazaárulással vádoltatva, törvény elébe idéztetett, de elmenekült Morvországba.¹⁾ Nagyon jellemzők Zborowski Sámuelnek Zamoiskihoz intézett utolsó szavai, hogy: *csak az fáj nekem, — úgymond — hogy általad kell meghalnom, a kit azelőtt Lengyelországban nem is ismertek.*²⁾

A Zborowski-család így engesztelhetetlen ellenségévé vált a kancellárnak. Sámuel halála miatt jajkiáltással töltötték be az egész országot s a zsarnokság áldozatául tüntetvén fel őt, politikai tőkét csináltak megöletéséből s ez által is nagyobbították roppant gazdagságuk és összeköttetések által toborzott tekintélyes pártjokat.

Az 1587-iki királyválasztás tehát tulajdonképen a Zamoiski és Zborowski-család mérkőzése volt. A hol a politikai tekintetek mellett ily mélyen gyökerező személyes ellentétek is szemben állottak, képzelhető mily elkeseredetté tették azok s mennyire a végletekig fokozták a küzdelmet.

*

A Habsburg-ház mindent elkövetett, hogy a helyzet által nyújtotta előnyöket kizsákmányolja. Ügyeinek vezetését jó eleve a Zborowskiak kezébe tette le; de külön követek által is mindent megmozdított pártja erősítésére. Az özvegygé lett királynéhoz tüstént követeket küldöttek részvétnyilatkozattal, s azon titkos megbizatással, hogy őt az osztrák-pártnak megnyerjék. Megkezdették a párthivek toborzását országszerte. Nem kimélték áldozatot, szórták a pénzt tallérokkal s aranyokkal árasztották el az országot s gazdag ajándékokkal s fényes ígéretekkel igyekeztek megnyerni a befolyásos főurakat.

¹⁾ Ott a császár adott neki menedéket s azzal lekötölte a családot L. Heidenstein id. m. 220—221. l.

²⁾ *Zegota Pauli*: „Pamiętniki do zycia i sprawy Samuela i Krzysztofa Zborowskich (Lwów 1846)”. „Tyłko to mnie żal, że od ciebie zgine, którego przedtém w Polsce nieznano.”

De egy körülmény által a Habsburg-ház önmaga gyöngítette saját erejét: azzal t. i., hogy *négy főherceget* léptettek fel királyjelöltül. II. Rudolf császárnak három testvére: *Erneszt, Mátyás és Maximilian* főherceg s a tiroli ágból *Ferdinánd* voltak a Habsburg-ház jelöltjei. Erős taktikai hibának s káros következményűnek bizonyult, hogy a személyes érdekeket nem tudták alárendelni a ház érdekének; s midőn a császár maga úgy nyilatkozott, hogy neki mindegy akármelyiket választják meg a főhercegek közül:¹⁾ az ellenpárt méltán hirdethette, hogy a főhercegek közül választandó király csak eszköz akar lenni Lengyelországnak Ausztriához való kapcsolására.

Miként a Zborowski név zászlaja lett az osztrák-pártnak, úgy Zamoiskiban a két interregnum alatt tanúsított politikai pártállása után most is természetes fejét látta a Habsburg ellenes nemzeti-párt. A főnemeseik közül hozzá csatlakozott a Nagy-Lengyelországban gazdagsága s fényes családi neve s összeköttetései által befolyásos Opałiński, az ország főmarsalja, továbbá a hatalmas Ostrogski-ak, Dulski a kincstárnok és többen. A másik párton legnevezetesebb szereplő a Zborowskiak mellett Gorka Szaniszló, a gazdag poseni palatinus, s a litván Radziwiłł-ek.

A királyválasztást a lengyel közjog értelmében meg szokta volt előzni az u. n. *összehívó országgyűlés* (konwokacya). Ennek feladata volt időt és helyet tűzni ki a királyválasztásra. De előbb még az egyes tartományok külön is tartottak részleges gyűléseket (sejmiki), melyeknek főfeladata volt követeket kijelölni s útasítással ellátni az *összehívó országgyűlésre*, melyet a primás, Karnkowski, mostan 1587. febr. 2-ára hirdetett Varsóba.

Zamoiski ebben nem akart részt venni,²⁾ nehogy személyes megjelenése által méginkább élessze az ellenpárt szenvedélyét, s különben is lényegtelennek tekintette e gyűlésnek befolyását a királyválasztásra. De már ezen mutatkoztak a vihar előjelei. Mind a *senátorok*, mind a *követek gyűlésében* éles hangok emelkedtek s kifaka-

¹⁾ L. Pawłowski a császár követje beszédét a választó gyűlésen; kiadta Mayer Eduard: *Des olmützer Bischofs Stanislaus Pawłowski Gesandtschaftsreisen nach Polen 1587—1598^a cz. műve Függelékében* 318. l. (A titkos instructio Ernesztet ajánlotta).

²⁾ *Heidenstein* 244. l.

dások történtek a kancellár ellen, a kinek pártja alig volt képviselve.¹⁾ A királyválasztó gyűlést június 30-ára tűzték ki, s helyéül a Varsó alatti síkságot, a Visztula balpartján fekvő Wola falu határát jelölték ki. A nyári időt azért választotta a Zborowski-párt, hogy a köznemességet, mely a kancellár főerejét képezte, a nyári munka akadályozza a megjelenésben.

Az összehívó országgyűlésnek, a lengyel közjog szerint, csupán a király-választó gyűlés kitűzése képezhetette feladatát. De az osztrák-párt ki akarta zsákmányolni a nemzeti-párt távolmaradása következtében rájuk nézve kedvező helyzetet s a gyűlés hatáskörét túllépve, azt is határozták, hogy Zamoiski a főhetmanságot tegye le s vonassék felelősségre Zborowski Sámuel kivégeztetéséért. A Zborowski Kristóf ellen még István király által hozott ítélet és kiadott elfogatási rendelet pedig felfüggesztetett.²⁾ Ezen törvényellenes határozatok ellen Zamoiski és pártja nem késett protestálni s a főhetman-nak eszeágában sem volt, hogy a törvényesen nyert hatalmat törvénytelen úton kezéből kiragadtatni engedje, épen akkor, midőn annak gyakorlására, az interregnum zavarai között, a haza érdekében legnagyobb szükség volt. Többen voltak az összehívó országgyűlésen is, a kik ezeket a határozatokat, azok aláírásakor, csak az alatt a föltétel alatt ismerték el, ha a kancellár is elfogadja azokat.³⁾

A Zborowskiak pártja a főpapságot is elidegenítette magától, a mely nem jó szívvel látta a vallásszabadságot biztosító pontnak⁴⁾ már ezen a gyűlésen való feszegetését. A főpapság ugyan, mint az előbbi királyválasztásoknál, most is hajlott az osztrák-házhoz; de a Zborowski-párttól elidegenedve, azok jelöltje, Maximilián főherczeg helyett határozottan Erneszt főherczeg pártjára állott s később, az ő jelöltségének háttérbe szorulásával, inkább magok is Zamoiskihoz csatlakoztak.

¹⁾ De emelkedtek hangok Zamoiski s az ő pártja mellett is, pl. *Bielski Dalszy* ciag *Kroniki Polskiej* (Varsó 1851) munkája 10. l. azt mondja, hogy Masovia nemessége, mintegy 2000 ember, összegyűlt a választó-mezőn s kinyilatkoztatták, hogy nekik osztrák nem kell királynak s siettesse mihamar a senatus a választást.

²⁾ *Mayer* id. m. Függelék-ében a 9. mellékletet: „*Abrogatio decretorum quorundam contra Zborovios latorum*“.

³⁾ *Heidenstein* 246. l.

⁴⁾ *Mayer*-nél közölve 280. l.: „*Confederatio publica statuum*...“

Az összehívó országgyűlés után, melyen már az osztrák követe is megjelentek, osztrák-párti agensek lepték el az országot, s szerte jártak a küldöttek mindenfelé. Nagy gondot fordított a Habsburg-ház a porosz városok megnyerésére is; de a körültekintő kal-márszellemű polgárok nem annyira aktiv fellépésre, mint sérelmeik lajstromának összeállítására s előjogaik biztosítására gondoltak. Így Danczka városa Miksa főherczeg követét, Redern Ferenczet, a varsói választó-gyűlésre útasította, a hol az isteni gondviselés („die göttliche Vorsehung“) majdan kijelölné a királyt.¹⁾ A litvánok is pártatlan állást foglaltak el egészen a választásig a két hatalmas párt irányában és saját különleges érdekeiket tartván szem előtt, ragaszkodtak reménytelenül is jelöltükhöz, a muszka czárhoz, a kinek választásától határaik és országuk biztonságát remélték. Így mintegy kivonták magukat az önként kínálkozó előny alól, hogy ők döntsék el a két ellenséges párt erős tusáját.

Az osztrák-párt az összehívó- és választó-gyűlés között lefolyt időt, párthívek toborzásán kívül, főkép hadi erő és fegyveres sereg szervezésre fordította, melylyel törekvéseiknek erőszakkal is nyomatékot voltak adandók.

Zamoiski is toborzott fegyvereseket a parancsnoksága alatt álló csapatok kiegészítéséül a kis-nemesség soraiból. Erre fordította a Báthory István végrendelete értelmében Erdélyből a fogarasi uradalom jövedelméből nyert 10,000 frtot is.²⁾

Zamoiski céljával, hogy a jelöltek közül kit óhajtana leginkább a trónra emelni, sokáig saját pártja sem volt egészen tisztában. Annyit tudtak csak, a mit mindig nyíltan vallott, hogy feltétlenül osztrák-ellenes s a szabad választás híve és öre; de voltak, a kik azt is tudni vélték, mintha rokoni összeköttetéseinél fogva a Báthoryak közül akarna valakit a trónra emelni: vagy az erdélyi fejedelmet, Zsigmondot, vagy a Rómából haza sietett bibornokot, Báthory Andrást,³⁾ avagy a Lengyelországban István király által mintegy trónörökösül neveltetett Báthory Boldizsárt. Nem lehetetlen, sőt biztos jeleink és adataink vannak arra, hogy a kancellárnak csakugyan ez volt a szándéka, s hogy e felett levelezést folytatott ő és főként

1) *Caro* id. m. 59. l.

2) *Heidenstein* id. m. 248. l.

3) *Heidenstein* 249. l.

neje Báthory Grizeldis az erdélyi fejedelemmel, a ki még a tél folyamán követeket járatott Lengyelországba a lengyel trón elnyerése érdekében. ¹⁾ De Zamoiski, ha óhajtotta is sógorai valamelyikét ültetni a lengyel trónra, nem exponálta magát érdekükben, mert jólevele belátta, hogy valamelyik Báthorynak királylyá választatása ez idő szerint kivihetetlen.

Zamoiski mindvégig nemesen és önzetlenül viselte magát, önkényesen senkit nemzetére ráerőszakolni nem akart; s miután-belátta a Báthoryak jelöltségének reménytelen voltát, egyedüli és főczélul a szabad választás megóvását tűzte maga elé. ²⁾

Míg a német-ellenes nemzeti-párt így tisztán elvi állásponton mozgott s határozott jelöltben megállapodni nem tudott: addig az osztrák főherczegek közül mindenik igyekezett pártot szerezni, egyik sem kímélte a pénzt, követeik jártak mindenfelé az országban párt-hiveket toborzani. Erejüket növelték, de egyszersmind a négyes jelöltség által eldarabolták. A linczi családi congressuson még abban sem tudtak megegyezni, (a mit Ferdinánd indítványozott), hogy a család tekintélyének megóvása tekintetéből ne külön, hanem együttes követség által képviseltesék magukat a választó-gyűlésen. A választásnál tényleg a császár követein kívül mindenik főherczegnek volt külön követe is. ³⁾ A választásig azonban egyszerűbbé vált a complicált Habsburg-jelöltség, a mennyiben Ferdinánd és Mátyás főherczegnek elenyésző csekély pártja lévén és Erneszté is felbomolván a választásnál: a felszínen jóformán csak a legifjabb főherczeg, Maximilian maradt, s így a végén körülötte csoportosult az osztrák-párt zöme.

SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ Ld. bővebben Kovacsóczy Farkas életrajzában a 48. lapon.

²⁾ Az *összehívó országgyűléshez* írott levelében Zamoiski hangsulyozza hazaszeretét s hogy semmiféle rokonság által nem akarja magát vezetetni. (Zegota Pauli: Pamietniki... do Zborowskich id. m.)

³⁾ *Paulowski* püspök egy július 18-án 1587. a császárhoz írt levele szerint a Miksa és Erneszt pártja közül egyik sem akar a másiknak engedni... „und ist allen denen, welche noch dem löbl. haus Oesterreich wol wollten, redtliches besorgen, wie sie dann auch allen vieren Erzherzogen competitoiren für mehr schädlich als nützlich erkennen, nichts mehr zu befürchten, als dass privatorum oratores, der ein jeder seinen herrn principaln zu promovirn sich beflisset, productionem schismatis anrichte...“ (a bécsi államt. Pol.)